

Vilnietiško balsių ilginimo socialinė reikšmė. Moksleivių sąsąmoningųjų nuostatų tyrimas

Ramunė Čičirkaitė

Lietuvių kalbos institutas

ramune.cicirkaite@gmail.com

Anotacija

Šiame straipsnyje pristatomi 2014 m. vasario–kovo mėn. Vilniaus mokyklose atlikto kalbėtojo vertinimo eksperimento rezultatai¹. Eksperimentas buvo atliekamas kaip sąsąmoningųjų nuostatų tyrimas, kai vertintojai nežinojo dalyvaujantys tyrime apie kalbą. Juo tikrinta hipotezė, kad skirtingi kirčiuotų trumpųjų balsių *i*, *u* ir *i*, *u* + *R* tipo dvigarsių pirmųjų dėmenų variantai vilniečių kalboje gali turėti skirtingas socialines reikšmes, o kuri iš jų aktualizuojama, priklauso nuo artikuliacinio konteksto, arba, kitaip tariant, nuo kamieno ir galūnėje vartojamų balsių trukmės ir kitų kalbėtojo tarties ypatybių rinkinio.

Tyrime dalyvavusiems moksleiviams buvo pateikta vertinti šešiolika garso įrašų iš autentiškų vilniečių pasakojimų, kurie reprezentuoja vilniečių kalbinei bendruomenei būdingą kirčiuotų trumpųjų balsių trukmės variantiškumą ir žymi skirtingus vilnietiško kalbėjimo stilius: 1) neutralųjį, 2) ilginamo kamieno, 3) ilginamų kamieno ir galūnės, 4) ilginamų kamieno ir galūnės ir būdingą kalbėtojams, kuriems slavų kalba yra gimtoji arba viena iš gimtųjų greta lietuvių kalbos. Eksperimentas atskleidė, kad skirtinga balsių trukmė gali diferencijuoti kalbėtojus – žymėti skirtingas asmenines jų savybes ir būti asocijuojama su skirtinga profesine jų veikla.

Reikšminiai žodžiai: kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas, Vilniaus kalba, socialinė reikšmė, sąsąmoningosios nuostatos, kalbėtojo vertinimo eksperimentas, sociolingvistika

Keywords: lengthening of stressed short vowels, Vilnius speech, social meaning, subconscious attitudes, speaker evaluation experiment, sociolinguistics

¹ Tyrimas atliktas vykdant projektą „Kalba Vilnius II: miestas ir kalbos įvairovė, 2012–2014 m.“ (vykdė Lietuvių kalbos institutas, vadovė Loreta Vaicekauskienė; rėmė Lietuvos mokslo taryba, sutarties Nr. VAT-61/2012).

1. Įvadas

Kalbos ar jos atmainų variantiškumui paaiškinti, stebimuoju laiku vykstantiems pokyčiams suvokti nepakanka vien aprašyti kalbinių variantų pasiskirstymo kalbinėje bendruomenėje – svarbu iširti, kaip šie variantai vertinami kalbos vartotojų, kokios socialinės reikšmės jiems priskiriamos (Kristiansen 2010: 529). Vertinant gali būti operuojama skirtingomis sistemomis: viena iš jų tyrėjams prieinama tiesiogiai klausiant, kaip kalbos vartotojai vertina įvairius kalbos reiškinius, kita išgaunama taikant netiesioginius tyrimo metodus ir kalbos vartotojams nežinant, kad jie apskritai dalyvauja tyrime apie kalbą. Pirmoji atskleidžia sąmoningąsias (atvirąsias), antroji – pasąmoningąsias (paslėptąsias) kalbos vartotojų nuostatas (Garret 2010). Socialinei reikšmei nustatyti itin pravartūs kalbos vartotojų pasąmoningųjų nuostatų tyrimai. Jie gali atskleisti standartizavimo ideologijos, kalbinėje bendruomenėje įsitvirtinusių stereotipų ar kitų išorinių veiksnių nepaveiktą ir nuo viešai deklaruojamų teiginių besiskiriantį tikrąjį kalbos, jos atmainų ar pavienių kalbinių variantų prestižą, kuris, kaip manoma, lemia kalbos vartotojų kalbinę elgseną, paaiškina, kodėl net atvirai stigmatizuojami kalbos reiškiniai kartais išlieka ar net plinta (Kristiansen 1998; Kristiansen 2009).

Šiame straipsnyje analizuojama, kokią socialinę reikšmę įgyja vilniečių vartojami skirtingi kirčiuotų trumpųjų balsių *i, u* ir *i, u + R* tipo dvigarsių pirmųjų dėmenų variantai, ar jų socialinė reikšmė priklauso nuo artikuliacinio konteksto, arba, kitaip tariant, nuo kamienė ir galūnėje vartojamų balsių trukmės ir kitų kalbėtojo tarties ypatybių rinkinio. Apie kirčiuotus balsius, kuriuos užrašome kaip trumpus ir kuriuos vilniečiai taria trumpus, pusilgius ar ilgus, straipsnyje vertėtų kalbėti vartojant neutralų *kirčiuotų trumpųjų balsių trukmės variantiškumo* terminą. Vis dėlto išvengti mūsų kalbotyroje susiformavusios tradicijos miestuose vartojamą kalbą apibūdinti atskaitos tašku laikant bendrinę kalbą (toliau – bk), o ne miesto kalbą *per se*, ne visuomet pavyksta, juolab kad balsių ilginimu ši vilniečių tarties ypatybė vadinama ir norminamuosiuose tekstuose, ir ankstesniuose Vilniaus kalbai skirtuose moksliniuose straipsniuose, ir kalbos vartotojų metalingvistiniame diskurse.

Kirčiuotų trumpųjų balsių trukmės variantiškumo kaip tiriamojo objekto pasirinkimą paskatino noras patikrinti iš naujausių Vilniaus kalbos tyrimų (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012) ir nesistemingų empirinių vilniečių kalbos stebėjimų keliamą prielaidą, kad kirčiuotoje pozicijoje vietoj trumpųjų vartojami pusilgiai ar ilgieji balsiai gali būti vertinami nevienareikšmiškai – jie gali

žymėti kalbėtojo tarties prestižiškumą arba priešingai – nutolimą nuo jo. Teorinę prielaidą, kad kintamojo variantas gali turėti ne vieną socialinę reikšmę, taigi ir nurodyti skirtingas socialines kalbėtojų kategorijas, kitų kalbų ir jų atmainų ar pavienių kalbinių variantų tyrimai patvirtino kaip pagrįstą. Pagrįsta laikytina ir prielaida, kad kintamojo varianto socialinės reikšmės gali priklausyti nuo artikuliacinio konteksto, kuriame šis variantas vartojamas (žr., pvz., Podesva 2008; Moore, Podesva 2009; Pharao, Maegaard, Møller, Kristiansen 2014).

2. Vilniečių kalbos tyrimai ir vertinimai

Prieš daugiau kaip ketvirtį amžiaus Laima Grumadienė (1983, 1989) nustatė, kad kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas laikomas viena iš būdingųjų vilniečių tarties ypatybių. Prie tokios išvados prieita analizuojant 1976–1977 m. klasikiniu Williama Labovo metodu įrašytus sociolingvistinius interviu su vilniečiais lietuviais. Tyrimas atskleidė, kad kirčiuotą trumpąjį ir kamieno, ir žodžio galo balsį vilniečių kalboje gali atliepti skirtingos kiekybės variantai – trumpasis, pusilgis arba ilgasis balsis, o jų vartosenos dažnumą lemia lingvistiniai ir socialiniai veiksniai (Grumadienė 1983). Kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimą esant būdingąja vilniečių tarties ypatybe, taip pat lingvistinių ir socialinių veiksnių bei kirčiuoto trumpojo balsio kaip lingvistinio kintamojo variantų koreliaciją patvirtino ir 2010 m. pradėti vykdyti tą patį sociolingvistinių interviu metodą taikantys naujausi vilniečių kalbos tyrimai (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012).

Grumadienės tyrimo duomenimis, vilniečiai kamieno balsius linkę ilginti dažnai, o štai polinkis ilginti galūnės balsius gana retas. Tiek kamieno, tiek galūnės balsių ilginimą tyrėja susiejo su vyresnio amžiaus kategorija, tačiau teigė, kad galūnės balsių ilginimas vyresnės kartos vilniečių kalboje apskritai yra retesnis nei jaunesnės. Tokie prieštaringi rezultatai esą gauti dėl to, kad 1) vyresnės kartos vilniečiai dažniau nei jaunesnieji atitraukia kirtį iš galūnės, todėl mažiau vartoja kirčiuotų galūnių, kuriose balsiai galėtų būti pailginti, 2) jaunesnieji informantai daugiau vartoja hiperkorekcinių formų ir nukelia kirtį į galūnę, o dažniau galūnėje vartodami kirčiuotus balsius, dažniau nei vyresnieji vilniečiai juos ir pailgina (plg. Grumadienė 1983: 86). Naujausių Vilniaus kalbos tyrimų duomenys taip pat įrodė, kad kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas galūnėje itin retas, be to, jis sietinas ne tik su vyresnio amžiaus kategorija, bet ir su vyriškąja lytimi (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012). Iki šiol Vilniaus kalbos tyrimuose nebuvo keltas klausimas, kaip vilniečiai linkę vertinti kirčiuotų trumpųjų balsių trukmės variantiškumą, kokią socialinę reikšmę kintamojo

variantams linkę priskirti, – dažniau jų vietą tiek norminamuosiuose tekstuose, tiek moksliniuose straipsniuose užėmė stigmatizuojantys balsių ilginimo vertinimai.

Lietuvių kalbotyroje kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas buvo ir iki šiol yra vertinamas iš preskriptyvizmo pozicijų, o socialiai stigmatizuoti jis pradėtas gerokai anksčiau, nei buvo nustatyta, kad tai – būdingoji vilniečių tarties ypatybė. Ne vieną dešimtmetį sutartinai tvirtinama, kad balsių ilginimo kamiene ir galūnėje kilmė priklausanti nuo to, kokios reikšminės žodžio dalies – kamieno ar galūnės – balsiai pailginami: kamieno balsių ilginimas aiškinamas rytų aukštaičių (vilniškių) tarmės įtaka (Zinkevičius 2006: 132) ir teisinamas kaip tarmiškas (Slušinskaitė 1989: 13, taip pat žr. Vaitkevičiūtė 1965: 59; Vitkauskas 1972: 51; Pupkis 2006: 7), o tarmių duomenimis esą negalimas pagrįsti žodžio galo ilginimas vadinamas atsiradusiu veikiant slavų kalboms, būdingu dvikalbiams kalbėtojams (Zinkevičius 1966: 104; Šukys 1960: 179), apibrėžiamas kaip nenorminis, nesisteminis tarties variantas (Mikulėnienė 1995: 38), laikomas vartojamu „didžiojo brolio pavyzdžiu“ (Vitkauskas 1991: 2). Ilginimas galūnėje taip pat vertinamas ir kaip miestietiškosios kilmės reiškinys, todėl charakterizuojamas kaip „miesčioniškas“ (Slušinskaitė 1989: 13), laikomas miestų žargono ypatybe (Vitkauskas 1978: 23; Pupkis 2006: 6–7), vadinamas „gatvės kalbos faktais“ (Vitkauskas 1973: 48).

Iš šiuo metu atliekamų Vilniaus kalbos tyrimų taip pat žinoma, kad beveik visiems vilniečiams yra būdinga ilginti ir *i*, *u* + *R* tipo dvigarsių pirmuosius dėmenis. Šis vartosenos faktas norminamuosiuose tekstuose taip pat stigmatizuojamas dėl esą slaviškos prigimties (pvz., „Kai *kyrpo*, <...> *gyrđi* sako kokia veikėja jedinstvininkų mitinge ar per radiją, tai visai suprantama: ji visai pametusi lietuviškos sąmonės...“ (Vitkauskas 1991: 2)) ir vertinamas kaip „lietuvių kalbą mirtinai žalojan[tis] daly[kas]“ (Vitkauskas 1991: 2). Vis dėlto sistemingai vilniečių tarčiai būdingo pavienių ar dvigarsiuose vartojamų kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo kamiene ir galūnėje kilmė iki šiol netirta. Ją nusakantys ne vieną dešimtmetį besikartojantys teiginiai greičiau grindžiami stebėjimais nei nuosekliais tyrimais ir mėgina išryškinti standartizavimo ideologijoje itin mėgstamą aktualizuoti binarinių opozicijų „savas“ („kaimas“, „tarmė“) ir „kitas“ („svetimas“ („svetima kalba“), „miestas“) skirtį. Ši skirtis lemia ir kalbos faktų vertinimus: tai, kas susiję su tarne, laikytina lietuvių kalbos ir lietuviškosios tapatybės dalimi, todėl, net ir nesutampant su bk normomis, toleruojama ar (kaip, pvz., ilginamo kamieno atveju) kažkiek teisinama, o tai, kas asocijuojama su slavų kalbomis ar miestu, vertinama kaip grėsmė ir kalbai, ir tapatybei. Toks požiūris nėra būdingas vien tik preskriptyvizmo tradicijas išlaikančioje lietuvių kalbotyroje.

Literatūrologė Dalia Cidzikaitė, remdamasi Stuartu Hallu, teigia, kad „kito“ vaizdinys naudojamas kalbai ir kultūrai vertinti, tapatybei formuoti yra linkęs pasireikšti „priešiškais ir agresyviais jausmais, nukreiptais į „kitą““ (Cidzikaitė 2007: 39). Jei kalbą ir tapatybę suvoksime kaip nuolat kintančias, iš dalies galėsime paaiškinti, kodėl ši „savo“ ir „kito“ priešprieša nuolat kuriama ir palaikoma.

Kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo kamiene ir galūnėje prigimties tyrimais netikrino ir vienintelė vilniečių lietuvių kalbą tyrusi L. Grumadienė. Teiginius apie tarmių įtaką ilginamam kamienui ir slavų kalbų poveikį ilginamai galūnei ji cituoja (1983: 85, 87) iš Zigmo Zinkevičiaus monografijos „Lietuvių dialektologija“ (1966), o ši, kaip „Pratarmėje“ pripažįsta pats mokslininkas, parašyta didžiąja dalimi remiantis geriausiai gimtąją tarmę mokaančių studentų lituanistų tarmės fonetinės sistemos ir morfologinės sandaros tyrimais, studentų kaip diplominius darbus pateikiamais gimtosios tarmės aprašais, išanalizavus „trumpus (10–50 puslapių) gimtosios tarmės aprašėlius, kuriuose studentais turėdavo iškelti pačias svarbiausias gimtosios tarmės ypatybes“ (Zinkevičius 1966: 3) ir kt. Patikimesnių kalbos, skirtingų jos atmainų ar pavienių kalbinių variantų tyrimų metodų ar išteklių lietuvių kalbotyroje tuo metu tiesiog neturėta. Be to, Z. Zinkevičius nei miestuose vartojamų kalbos atmainų, nei galimo slavų kalbų ar slavų kilmės kalbėtojų poveikio lietuvių kalbai ir kalbėtojams šioje monografijoje neaprašė.

Iš viešojoje erdvėje pateikiamų metalingvistinių komentarų matyti, kad kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo kaip stigmatos vaizdinys įsitvirtinęs ir kalbos vartotojų metalingvistiniame diskurse. Yra įsisąmoninta, kad ilginimo reiškinių kilmė esanti slaviška, ir viešai tai deklaruojama: kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas (nesistemiškai, nediferencijuojant, kurios reikšminės žodžio dalies balsiai pailginami) pasitelkiamas socialinėje žiniasklaidoje (pvz., socialiniame tinkle „Facebook“) imituojant nelietuvių asmenų tartį kalbant ar rašant lietuviškai, šaipantis iš nelietuvių politikų, humoristinėse TV laidose kuriant Viktoro Agurkicho, socialdemokratės Larisos Pusrusės ir kt. personažus. Šie vertinimai greičiausiai nėra vienos kilmės: jie atsiradę kalbos vartotojams apibendrinant kalbinės tikrovės faktus, egzistuoja perimant standartizavimo ideologijos kuriamus tariamai realius kalbinės tikrovės vaizdinius, yra palaikomi kalbinėje bendruomenėje gyvuojančių stereotipų ar mitų.

Ar patiems vilniečiams žinoma, kad kirčiuotoje kamiene ar žodžio galo pozicijoje jie linkę vartoti ne tik trumpuosius balsius, bet ir pusilgius ar ilguosius jų variantus? 2010–2014 m. sukauptuose sociolingvistiniuose interviu kai kurie suaugusieji vilniečiai informantai įvardijo balsių ilginimą

kaip tarties ypatybę, kuri skiria sostinėje vartojamą lietuvių kalbą nuo bk ar kituose Lietuvos miestuose vartojamos kalbos, pvz.:

Nu aš tai manau, nu kaip, prailginti turbūt tie balsiai [vilniečių tarčiai būdingi. – R. Č.], daugiau tai aš net nežinau, kokia jinai [Vilniaus kalba. – R. Č.].

(37 m. odontologė)

Na labiausiai tai turbūt jaučiasi galbūt tai ilginimas, kai turėtų būti trumpa i ir u, pavyzdžiui. Ten tas pats galbūt Vylnius, o ne Vilnius, kaip jau ten reikėtų visiškai.

(30 m. programuotojų vadovas)

Retsykiais balsių ilginimą vilniečiai siejo su mišrios ar nelietuvių kilmės vilniečių tartimi, pvz.:

Yra lietuviai, ypač kurie augę, pavyzdžiui, mišrioje šeimoje, jie ilgina balsius. <...> Kai studijavau, mes turėjome kelias mmm kelias ruses grupiokes. Viena buvo iš mišrios šeimos, kita buvo rusė. <“> Yra būdinga tiems, kurie vartoja ir rusų kalbą be lietuvių kalbos, jie dažnai ilgina lietuviškus balsius. Ir jos turėjo problemų dėl to.

(37 m. logistikos vadybininkė)

Grumadienės tyrimų duomenimis, kirčiuotų trumpųjų kamieno balsių ilginimas taip pat suaugusiųjų vilniečių atpažįstamas kaip jų tarčiai būdinga ypatybė, tačiau galūnėje vartojamų balsių ilginimas savo tarties norma nelaikomas².

Tokie moksliniuose straipsniuose, norminamuosiuose tekstuose ir metalingvistiniame kalbos vartotojų diskurse išryškėjantys balsių ilginimo vertinimai rodo ilginimą esant stipriausiai susijusį su slaviškumu, kiek silpnesnės jo sąsajos su miestietiška ir / ar vilnietiška tapatybe. Tačiau ar tokie vertinimai žinomi ir vilniečiams moksleiviams?

² Metodas, kaip tai nustatyta, išsamiai neaprašytas, o ir paties metodo taikymas nėra pagrįstas. Grumadienė nurodo, kad tai, ar kamieno balsių ilginimą vilniečiai suvokia kaip skiriamąjį savo tarties požymį, yra nustatyta tiesiogiai, t. y. informantų klausiant, kokį balsį jie linkę tarti pateiktuose žodžiuose. Vis dėlto lieka neaparta, kaip nustatyta, kad žodžio galo ilginimas pačių vilniečių tipiška tarties ypatybė nelaikomas. Be to, ar tikrai paprastoji substitucija, kai informantams pateikiami vertinti viena grafema besiskiriantys, t. y. pagal rašybos taisykles ir jas laužant užrašyti žodžiai (pvz., *pabūsti – pabusti, ilgumas – ilgūmas, visas – vysas, pūlti – pulti* ir kt. (daugiau žodžių žr. Grumadienė 1983: 95) buvo tinkamas sprendimas siekiant iširti, ar vilniečiai linkę ilginti trumpuosius balsius? Naudojant tokį substitucijos testą, informantų atsakymai buvo paveikti neįprastos žodžių rašybos (*pabūsti, ilgūmas, kytas* ir kt.), todėl galėjo skirtis nuo tų, kurie būtų buvę išgauti naudojant realiai kalboje egzistuojančias minimaliąsias žodžių poras.

Praėjusio amžiaus devinto dešimtmečio pradžioje apklaususi beveik pusę šimto Vilniaus vyresniųjų klasių moksleivių, Grumadienė teigia nustačiusi, kad tirtieji moksleiviai kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo vilniečių tarties ypatybe, regis, apskritai nelaiko. Pasak tyrėjos, paprašyti nurodyti, kurios iš išvardytų ypatybių (nelietuviškų žodžių vartojimas, netaisyklingas kirčiavimas, netaisyklingas *ie*, *uo*, *ė* ir *o* tarimas, nelietuviškų garsų *ə*, *ɪ* vartojimas ar trumpųjų balsių ilginimas), jų manymu, labiausiai skiria Vilniaus kalbą nuo bk, vos 3 proc. moksleivių pažymėjo balsių ilginimą (Grumadienė 1980: 92–93). Yra žinoma, kad socialinė reikšmė randasi konkrečiu laiku konkrečios geografinės erdvės jungiamoje kalbinėje bendruomenėje, todėl gali būti vertinama tik iš konkretaus erdvėlaikio perspektyvos. Vadinasi, ši prieš daugiau nei tris dešimtmečius atlikta apklausa nesudaro prielaidų kalbėti, kaip Vilniaus moksleiviai (pa)sąmoningųjų nuostatų lygmeniu šiandien vertina ilginamus balsius. Be to, jei moksleiviams išdalytose apklausos anketose kalbos ypatybės buvo formuluojamos lygiai taip, kaip šį tyrimą apžvelgiančiame straipsnyje, balsių ilginimą kaip mažiausiai Vilniaus kalbą nuo bk skiriančią ypatybę tirtieji moksleiviai galėjo nurodyti ir dėl to, kad ji vienintelė neturėjo vertinamosios prieskyros (plg. *nelietuviškų žodžių vartojimas*, *netaisyklingas kirčiavimas*, *netaisyklingas ie*, *uo*, *ė* ir *o* tarimas, *nelietuviškų garsų ə*, *ɪ* vartojimas ir trumpųjų balsių ilginimas).

Sociolingvistikos tyrimais nustatyta, kad kalbos nuostatos išmokstamos, yra veikiamos mūsų socialinės aplinkos ir patirties stebint kitų žmonių kalbinę elgseną ir reakciją į ją (Garret 2010: 22), todėl tikėtina, kad neigiami kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo vertinimai moksleivių sąsąmoningąsias nuostatas yra paveikę. Jie jų sąmonę gali būti pasiekę pirmiausia per preskriptyvizmo bastionu³ laikytiną, taigi standartizavimo ideologijos kuriamus vaizdinius įtvirtinančią, pažymiu (ne)atitikimą bk normoms vertinančią ir taip moksleivių kalbines nuostatas formuojančią mokyklą. Vis dėlto nei sąsąmoningosios, nei pasąmoningosios moksleivių nuostatos balsių ilginimo atžvilgiu iki šiol išties nebuvo žinomos.

Šiame straipsnyje toliau aprašomas kalbėtojas vertinimo eksperimentas, kurio rezultatai atskleidžia pasąmoningąsias Vilniaus moksleivių nuostatas ir rodo kirčiuotų trumpųjų balsių trukmės variantiškumą jiems esant socialiai reikšmingą.

³ Vaicekauskienės vartojamas palyginimas.

3. Metodas

3. 1. Kalbėtojo vertinimo eksperimentas: informantai

Moksleivių pašąmoningųjų nuostatų tyrimas buvo atliekamas 2014 m. vasario–kovo mėn. Nuostatos išgautos pasitelkiant netiesioginiu tyrimo metodu laikytiną (Garret 2010) kalbėtojo vertinimo eksperimentą (angl. *Speaker Evaluation Experiment, SEE*), kai vertintojai nežino, kad dalyvauja tyrime apie kalbą. Siekiant išvengti galimos Vilniaus rajono ar mokyklos žymėtumo įtakos moksleivių nuostatomis, tyrimui pasirinktos socialiai nežymėtų Vilniaus mikrorajonų socialiai ir etniškai nežymėtos, t. y. vidurinę poziciją miesto mokyklų reitinge⁴ užimančios lietuviškos mokyklos, kurias moksleiviai paprastai renkasi dėl to, kad jos arti jų gyvenamosios vietos, o ne dėl jų statuso Vilniaus mieste. Iš viso tyrime dalyvavo 231 vyresnių (9–10) klasių moksleivis: 128 merginos, 97 vaikinai ir 7 savo lyties nenurodę moksleiviai.

Tyrimas Vilniaus mokyklų vyresnėse klasėse atliktas dėl keleto priežasčių:

1) vyresniųjų klasių moksleiviai vis dar laikomi paaugliais, o jų kalba paprastai vertinama kaip ta, kuri skatina kalbos pokyčius (Milroy, Gordon 2003: 39), todėl, jei paaugliai balsius ilginančius kalbėtojus vertina neigiamai, galima daryti prielaidą, kad ilginimo reiškinys kaip neprestižiškas vilniečių kalboje ilgainiui turėtų nykti. Kita vertus, vyresniųjų klasių moksleiviai yra jau gana suaugę, kad pašąmoninguoju lygmeniu galėtų atpažinti tiriamąsias fonetines kalbėtojų ypatybes, pateikti išsamius jų vertinimus ir sąsajas su kalbėtojų socialine tapatybe;

2) kalbos nuostatų tyrimų rezultatai gali priklausyti nuo vertintojų tautybės, amžiaus, profesinės veiklos ar užsiėmimo, gyvenamosios vietovės, socialinės aplinkos, turimų žinių lygio ar tyrimo konteksto ir kt. (Garret 2010), taigi, apklausiant moksleivius, kontroliuojami šie veiksniai. Jokia kita veiklos bendruomenė (angl. *community of practice*) (pvz., studentų kursas ar bendradarbiai) nebūtų tokia homogeniška kaip toje pačioje klasėje besimokantys moksleiviai.

⁴ Tyrimui tinkamos mokyklos pasirinktos remiantis žurnalo „Veidas“ pateikiamu 2013 m. Lietuvos gimnazijų ir vidurinių mokyklų reitingu, kuris sudaromas pagal moksleivių brandos egzaminų rezultatus, taip pat atsižvelgiant į tai, kiek šių mokyklų absolventų į Lietuvos universitetus įstojo pirmuoju pageidavimu, kiek pasirinko studijas užsienio universitetuose (plačiau žr. „Veidas“, 2013-04-15).

3.2. Kalbėtojo vertinimo eksperimentas: stimulai

Kalbėtojo vertinimo eksperimente moksleiviams buvo pateikta vertinti šešiolika nuo 12 iki 21 sek. trukmės ištraukų, arba stimulų⁵, iš vilniečių pasakojimų apie pokyčius Vilniaus mieste (beveik visuose stimuluose vartojami miesto pokyčius žymintys žodžiai *pasikeitęs, keitėsi, buvo, seniau, dabar, atsirado* ir pan.). Trumpa stimulų trukmė įprasta tokio tipo tyrimuose: trumpi stimulai skatina vertintojus pateikti ne apgalvotus, o impulsyvius, automatinius atsakymus, kurie ir padeda išgauti pasąmoningąsias nuostatas (Garret, Williams, Evans 2005: 40, cit. iš Svenstrup 2013: 60). Stimulų trukmė įvairuoja tik dėl to, kad vertintojams siekta pateikti logiškus pasakojimo fragmentus.

Visi stimulai – autentiškų pasakojimų fragmentai, garso įrašų apdorojimo programa „WaveLab“ iškirpti iš tradicinių sociolingvistinių interviu su skirtingo amžiaus, lyties, išsilavinimo, profesijos vilniečiais. Visi stimulai redaguoti tiek, kad jų garso kokybė, kalbėjimo sklandumas, kalbėjimo tempas, pauzių trukmė būtų panašūs, o kalbamasis turinys neutralus, t. y. nebūtų vartojama stilistiškai žymėtų žodžių, nebūtų užsimenama apie patį kalbėtoją (minimas jo statusas, tautybė, gyvenamasis rajonas ar kt.), kas vilniečiams moksleiviams galėtų sukelti teigiamą ar neigiamą asociaciją ir paveikti jų vertinimus.

Moksleiviams pateikti stimulai išlaiko natūralų, vilniečių kalbinei bendruomenei būdingą kirčiuotų trumpųjų balsių variantiškumą⁶ ir drauge reprezentuoja keturis kalbėjimo stilius, arba artikuliacinius kontekstus, kurie šiame straipsnyje sąlygiškai vadinami

- 1) *neutraliuoju* (toliau – *Neu*), kai kirčiuoti trumpieji balsiai *i, u* ir *i, u + R* tipo dvigarsių pirmieji dėmenys yra trumpi (stimulų kalbėtojai – lietuvių kilmės vilniečiai),
- 2) *ilginamo kamieno* (toliau – *Kam*), kai kirčiuoti trumpieji balsiai *i, u* ir *i, u + R* tipo dvigarsių pirmieji dėmenys kamiene yra pailginami iki pusilgių ar ilgųjų ir tariami kiek įtempti (stimulų kalbėtojai – lietuvių kilmės vilniečiai),

⁵ Vilniečių pasakojimai stimulams atrinkti iš duomenų bazės „Kalba Vilnius“, kurioje sukaupta per šimtas sociokultūrinių interviu su skirtingo sociodemografinio statuso vilniečiais. Plačiau apie bazę žr. <http://kalbavilnius.sociolingvistika.lt>.

⁶ Tai, be kita ko, yra viena iš būtinų sąlygų siekiant vertintojams neišduoti, kad jie dalyvauja tyrime apie kalbą (Kristiansen 2010: 545; Grondelaers, Kristiansen 2013: 18).

- 3) *ilginamų kamieno ir galūnės* (toliau – $Kam+Gal^{LT}$), kai kirčiuoti trumpieji balsiai *i, u* ir *i, u + R* tipo dvigarsių pirmieji dėmenys kamiene ir galūnėje yra pailginami iki pusilgių ar ilgųjų ir tariami kiek įtempti (stimulų kalbėtojai – lietuvių kilmės vilniečiai),
- 4) *ilginamų kamieno ir galūnės* (toliau – $Kam+Gal^{SL}$), kai kirčiuoti trumpieji balsiai *i, u* ir *i, u + R* tipo dvigarsių pirmieji dėmenys kamiene ir galūnėje pailginami iki pusilgių ar ilgųjų garsų ir tariami kiek įtempti (stimulų kalbėtojai – slavų kilmės ar dvi gimtąsias kalbas (lietuvių ir slavų) nuo mažens kaip gimtąsias vartoję vilniečiai).

Kalbėjimo stiliai išskirti išanalizavus beveik tris dešimtis sociolingvistinių interviu su lietuvių šeimose gimusiais antros ar trečios kartos vilniečiais ir remiantis slavų kilmės vilniečių tarties empiriniais stebėjimais. *i, u* ir *i, u + R* tipo dvigarsių pirmųjų dėmenų variantai nustatyti audiciškai (iš klausos), lyginant kiekvieno kalbėtojo vartojamų balsių ir pirmųjų dėmenų kiekybinius ir kokybinius požymius tarpusavyje. Audicinis metodas taikytas ir atrenkant, kurie vilniečių pasakojimo fragmentai galėtų būti naudojami kaip stimulai.

Siekiant neatskleisti tyrimo tikslų ir neatkreipti vertintojų dėmesio į balsių ilginimą, stimulai buvo leidžiami pramaišiu. Jų pateikimo tvarka, pasakojamasis turinys ir tarties ypatybės pateikiami 1 lentelėje. Lentelėje nurodomas stimulo kodas sudarytas taip: po kalbėjimo stilių žyminčių raidinių santrumpų einantis skaičius reiškia stimulo pateikimo moksleiviams eilės numerį; raidės *M* ir *V* nurodo kalbėtojo lytį.

Stimulo kodas	Stimulo tekstas	Kirčiuotų pusilgių ar ilgųjų variantų skaičius			Iš viso
		<i>i, u</i>	<i>i, u#</i>	<i>i, u + R</i>	
Neu-1-V	Mes, vilniečiai, visi labai gerai p <u>a</u> mename, vat, kaip keitėsi tas Vilnius, kai vieni namai nunyksta, vietoj jų atsiranda kiti. Greta irgi buvo restoranas, kur dabar yra viešbutis. Paskui tai tenais ką? Tiesiog nauji rajonai pradėjo dygti.	0	0	0	0
Kam-2-M	Man rajonas tas pat <u>i</u> nka. Ten viskas beveik panašiai taip l <u>i</u> kę, kaip ir bu <u>v</u> o. Bu <u>v</u> o kažkada tai seni namai, bet ten po to po metų, man atrodo, ar dviejų ten iš <u>v</u> ertė tuos namus, ir dabar, va, ten stovi nauji tie namai.	4	0	1	5
Kam+Gal ^{SL} -3-V	T <u>a</u> gatvė v <u>i</u> siškai l <u>i</u> ko tokia pat, kaip ir bu <u>v</u> o. Nesakyčiau, kad jinai pas <u>i</u> keitė, kadangi ten tie sen <u>i</u> namai vis <u>i</u> jie stovi. Ir pard <u>u</u> ot <u>u</u> vių naujų ten irgi nėra. Nėra graž <u>u</u> . Nu, aišku, ir nauj <u>i</u> rajonai atsirado. Švar <u>u</u> s miestas. Pat <u>i</u> nka. Man Viln <u>i</u> us patinka.	4	5	1	10
Kam+Gal ^{LT} -4-M	Ten ir <u>g</u> i v <u>i</u> skas pasikeitė ir turbūt pasikeitė tiek pat kiek ir vis <u>u</u> r. Jeigu nuo pat pradžios jinai įsiremia į Žirmūnų gatvę vien <u>u</u> gal <u>u</u> , o kit <u>u</u> – ten į Verkių gatvę. Prie namo buvo didži <u>u</u> lis mokyklos stadionas. Buvo kitaip.	2	3	2	7
Neu-5-V	Jisai labai pasikeitęs ta prasme, kad, kalbant apie, pavyzdžiui, senamiestį, jisai, kiek ten beverktų visi saugotojai paveldo, jis yra daug gražesnis negu buvo tarybiniais laikais. Atsirado keli nauji pastatai ten, vietoj „Neries“ kino teatro, dar gal keletas	0	0	0	0

	tokių.				
Kam-6-M	Nu tai tas pats kampas <u>liko</u> , namas lygiai toks pat. Į <u>Vingio</u> parką eidavom <u>uogaut</u> , grybaut, nes ten ir mėlynių <u>buvo</u> daug, <u>buvo</u> daug aviečių. Bet mums miškas tada buvo <u>didelis</u> .	4	0	1	5
Kam+Gal ^{SL} -7-V	Susit <u>arkė</u> <u>miestas</u> . Švar <u>u</u> pasidarė. Vot tas malonu. <u>Vilniuje</u> link to eina. Vot senamiestis. Mes matom vot istoriją. Nauj <u>i</u> pastatai, įsivaizd <u>uojat</u> , nu, kas? Tai yra popier <u>iniai</u> pastatai, kurie sugri <u>us</u> už penkiasdešimties <u>metų</u> .	1	3	1	5
Kam+Gal ^{LT} -8-M	Aš nuein <u>u</u> , vat, į tuos nam <u>us</u> , ir man man matosi tie medžiai kieme. Dabar krūva mašin <u>ų</u> , kurios viena ant kitos <u>lipa</u> . To tai labai gaila iš tikrųjų. Pats senamiestis, nežinau, jisai man jaukus buvo visada, tik dabar jisai gražesnis.	2	2	0	4
Neu-9-M	Kai kurios vietos labai pasikeitė. Ten, kur rečiau būnu, tai, nu, kad ir toks pavyzdys elementariausias: sugalvoji nueiti į kažkokią parduotuvę, ir nėra tos parduotuvės. Nu, yra tikrai tokių vietų, kur sunku ir pažin <u>t</u> .	0	0	1	1
Kam-10-V	Tada truputį kitaip gatvės vad <u>inosi</u> . Naugard <u>uko</u> tada vad <u>inosi</u> Partizanų, buvo akmenim grįsta dar tais laikais, kiek aš ats <u>imenu</u> . Dar nebuvo asfalto. Įdomu <u>buvo</u> . Daugybė vos ne kaip dabar Šn <u>ip</u> iškės lūšnynai <u>buvo</u> . Vienas k <u>itas</u> atsirasdavo daugiaaukštis: atvažiuodavo naujos šeimos gyventi, vaikai vieni pas kitus bėgiodavo, durys nerak <u>intos</u> .	8	0	1	9
Kam+Gal ^{SL} -11-M	<u>buvo</u> sen <u>i</u> pastatai. Priešais, <u>tiesa</u> , statė naują namą ir bendras k <u>iemas</u> <u>buvo</u> gan <u>didelis</u> . Ten buvo ir senų visiškai tokių med <u>inių</u> nam <u>ukų</u> . Ir vidury toks buvo med <u>inis</u> nam <u>ukas</u> . Dabar ten labai graž <u>u</u> . Pilni k <u>iemai</u> <u>buvo</u> vaikų. Nebuvo mašinų tiek <u>daug</u> .	8	2	0	10
Kam+Gal ^{LT} -12-V	Masteliai pasikeitė. Pas žmones pasikeitė atst <u>umo</u> suprat <u>imas</u> , ir ta gatvė atrodė labai plat <u>i</u> ir labai įspūdin <u>ga</u> . Masiškai ilga, plat <u>i</u> , galin <u>ga</u> , didžiulė gatvė, kur <u>i</u> tikrai atrodė <u>Vilniuje</u> ganėtinai įspūdingai. Centro gatvės ir gatvelės buvo trumpesnės. Tas pats Gedim <u>ino</u> prospektas koks buvo žymiai labiau užspaus tas, ne toks plat <u>us</u> ir ne toks <u>ilgas</u> .	4	4	4	12
Neu-13-M	Pasikeitė, be abejo. Sutankėjo, pasitvarkė gatvės, pasidažė fasadai. Pastatų ne tiek jau daug padaugėjo. Kažkas tai užsitvėrė, užsidarė, privačiai pasidarė, bet nelabai daug.	0	0	0	0
Kam-14-V	Miestas labai pasikeitė. Kiek dangoraižių pastatė, kiek prekybos centrų viens prie pat k <u>ito</u> . Į gerąją <u>pusę</u> . Tai be abejo. Išgražėjo <u>viskas</u> , jis tvark <u>ingas</u> pasidarė miestas. Tikrai malonu važiuot, matyt naujas kav <u>ines</u> , <u>viską</u> . Nu, tikrai <u>Vilnius</u> atsigavęs. Jie ne <u>buvo</u> <u>Vilniuj</u> tris metus ir atvažiavo, ir aš juos vežiojau. Tai jie net irgi sako, kad <u>Vilnius</u> tikrai yra labai atsigavęs, labai pasikeitęs į gerąją <u>pusę</u> . Tai jie per tuos tris metus labai <u>didelį</u> pasikeit <u>imą</u> pamatė.	8	0	4	12
Kam+Gal ^{SL} -15-M	Dabar labai pas <u>ikeitė</u> <u>Vilnius</u> . Dabar labai graž <u>us</u> . Baltojo tilto š <u>ito</u> ne <u>buvo</u> . Ten <u>buvo</u> knygynas, po to – daržovių pardu <u>otuvė</u> , ir <u>viskas</u> . Renginiai kažkokie tai būdavo ten. O <u>dabar</u> tai jau vis tiek kitaip.	5	1	1	7
Kam+Gal ^{LT} -16-V	Graž <u>u</u> , šiaip palyginus, graž <u>us</u> , graž <u>us</u> senamiestis, kaip su kitais miestais. Kas keičiasi? Namai gražėja gal. Žmonės tie patys. Aišku, va, tie medžiai visi, kurie, kur buvau mažas, buvo metro aukš <u>čio</u> , o dabar kokie išaugo jau – sulig penkiais aukštais jau. Bet čia, žinai, toks keit <u>imasis</u> , kur nepastebi. Viskas taip ram <u>u</u> ir per daug ram <u>u</u> net. Tai, vat, ir pat <u>inka</u> tie rajonai.	1	5	1	7

1 lentelė. Stimulų tekstai ir ryškiausios tarties ypatybės

Lentelėje juodai paryškintos kalbėtojo vertinimo eksperimentu tikrinamosios tarties ypatybės, žaliai – kitos ryškios ir įtakos moksleivių vertinimams galinčios turėti tarties ypatybės (kaip bus toliau matyti, pastarosios būdingos iš esmės slavų kilmės kalbėtojus reprezentuojantiems stimulams):

- Neu-1-V žalia spalva pažymėta, kad kalbėtojas žodžio *pamename* priešdėlyje pailgino kirčiuotame skiemenyje vartojamą trumpąjį balsį *a*;
- Kam+Gal^{SL}-3-V žaliai nuspalvinta, kad kalbėtojas žodyje *ta* pailgino trumpąjį *a*, žodyje *visiškai* vietoj trumpojo balsio *i* prieškirptiniame skiemenyje pavartojo pusilgį jo variantą, prieškirptiniame žodžio *parduotuvų* skiemenyje vienbalsino *uo*, tvirtagališkai ištarė žodžio *Vilnius* dvigarsį *il*;
- Kam+Gal^{SL}-7-V pažymėta, kad kalbėtojas tvirtagalę priegaidę žodyje *susitvarkė* nežymiai koncentravo ant mišriojo dvigarsio *ar* pirmojo dėmens, vienbalsino žodžiuose *miestas* ir *įsivaizduojat* vartojamus kirčiuotus *ie* ir *uo*, kirčiuotame žodžio *metų* skiemenyje ilgąjį *e* ištarė kiek žemesnį ir platesnį;
- Kam+Gal^{SL}-11-M vienbalsino kirčiuotą žodžių *tiesa*, *kiemas* ir nekirčiuotą žodžio *kiemai* dvibalsį *ie*, žodžio *daug* tvirtagalę priegaidę nežymiai koncentravo ant dvibalsio *au* pirmojo dėmens;
- Kam+Gal^{SL}-15-M vienbalsino žodžio *parduotuvė* nekirčiuotą dvibalsį *uo*, tame pačiame žodyje vietoj vidutinio pakilimo balsio *ė* ištarė žemutinio pakilimo gerokai žemesnį ir platesnį garsą, kartą (žodyje *dabar*) tvirtagalę priegaidę nežymiai koncentravo ant mišriojo dvigarsio *ar* pirmojo dėmens.

Mūsų standartizavimo ideologija kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo galūnėje reiškinių linkusi stigmatizuoti ir apibendrinti kaip skiriamąją vilniečių tarties ypatybę, tačiau ji ne tik itin reta, bet ir, atrodo, negali būti atsiejama nuo kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo kamiene, t. y. jei kalbėtojas ilgina žodžio galą, jis linkęs ilginti ir kamiene vartojamus trumpuosius balsius (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012). Dėl šios priežasties moksleiviams nebuvo pateikiama vertinti stimulų, kuriuose kirčiuoti trumpieji balsiai būtų ilginami tik galūnėje. Iš ankstesnių Vilniaus kalbos tyrimų jau žinoma, kad dėl kirčio vilniečiai dažniau pailgina aukštutinio pakilimo balsius *i* ir *u*, o žemutinio pakilimo balsiai *a* ir *e* ilginami gerokai rečiau⁷ (Čičirkaitė, Vaicekauskienė 2012). Rengiant stimulus, pasakojimo fragmentų, kuriuose balsiai *a* ir *e* pailginami, sąmoningai stengtasi atsisakyti.

⁷ Gali būti, kad vilniečių kalboje atsiradę kirčiuotoje pozicijoje vartojami pailgintieji *a* ir *e* balsių variantai pačių vilniečių būtų suvokiami kaip tarmiškai žymėti, kitaip tariant, įprastesni tarmių atstovams (žr. Pakerys 1995: 44; plg. LKA II 21–22, 31–33, žemėlap. 2, 13, 14).

Kirčiuotas balsis *a* po kartą pailginamas tik dviejų kalbėtojų (Neu-1-V ir Kam+Gal^{SL}-3-V; tariama *pamename, ta*), nes žodžiai, kuriuose šis balsis ilginamas, palikti logiškesnei pasakojimo eigai perteikti. Kaip jau minėta, beveik visiems vilniečiams yra būdinga ilginti *i, u + R* tipo dvigarsių pirmuosius dėmenis, todėl, eksperimentu tikrinant skirtingos trukmės balsių socialinę reikšmę, vertintojams pateikiami stimulai, kuriuose esama ir kirčiuotų trumpųjų balsių, ir *i, u + R* tipo dvigarsių pirmųjų dėmenų ilginimo atvejų.

Svarbu paminėti, kad visuose stimuluose iki trumpųjų ir / ar pusilgių trumpinami ir kurie ne kurie nekirčiuoti ilgieji balsiai. Taip siekiama išsaugoti stimulais parinktų pasakojimų fragmentų autentiškumą, nes polinkis trumpinti ilguosius balsius moksliniuose straipsniuose taip pat dokumentuojamas kaip tipiška vilniečių kalbinės bendruomenės narių tarties ypatybė⁸ (plg. Grumadienė 1983; 1989; Aliūkaitė 2014).

Kiekvieną kalbėjimo stilių reprezentuoja keturių pasakojimų ištraukos. Būtų buvę idealu moksleiviams pateikti vertinti stimulus, kurių kalbėtojai, be kita ko, būtų tos pačios lyties ir amžiaus. Vis dėlto tarp sukauptų daugiau kaip šimto sociolingvistinių interviu, iš kurių rinktasi rengiant stimulus, nesama šešiolikos to paties amžiaus ir vienos lyties kalbėtojų, kurie galėtų reprezentuoti skirtingus kalbėjimo stilius, todėl kiekvienam stiliui atstovauja po du skirtingos lyties kalbėtojus, o kiekvieną stilių reprezentuojančių kalbėtojų amžiaus vidurkis pernelyg nesiskiria.

3.3. Kalbėtojo vertinimo eksperimento eiga ir naudotos asmens savybių ir profesijų skalės

Kalbėtojo vertinimo eksperimentu tikrinta hipotezė, kad kirčiuotoje pozicijoje vartojamų trumpųjų balsių *i, u* ir *i, u + R* tipo dvigarsių pirmųjų dėmenų variantai turėtų diferencijuoti kalbėtojus – žymėti skirtingas asmenines jų savybes ir būti asocijuojami su skirtinga profesine jų veikla, kitaip tariant – balsių ilginimas galėtų turėti ne vieną socialinę reikšmę, o kuri iš jų aktualizuojama, priklauso nuo artikuliacinio konteksto. Hipotezė kildintina iš jau minėtos antros ir trečios kartos vilniečių lietuvių tarties analizės ir nesisteminę slavų kilmės kalbėtojų stebėjimų, kurie rodo, kad kirčiuotame kamiene ir galūnėje trumpuosius balsius ir pirmuosius dvigarsių dėmenis ilgina tiek aukšto, tiek žemo socialinio statuso (pvz., įmonių vadovai, mokslininkai ir darbininkai), skirtingas gimtąsias kalbas (lietuvių ir slavų) vartojantys kalbėtojai. Vadinasi, galima daryti prielaidą, kad

⁸ Norminamuosiuose tekstuose jis vadinamas naujosios – Vilniaus miestiečių – tarties požymiu ir yra kvalifikuojamas kaip „be abejo, iš kitų kalbų“ einantis, „grėsmingai plinta[ntis] ir užima[ntis] vis naujas viešojo kalbos vartojimo sritis“ (Pupkis 1999: 4–6).

ilginimas gali žymėti skirtingas socialines kalbėtojų kategorijas ir mūsų visuomenėje su jomis siejamus stereotipinius vaizdinius.

Eksperte dalyvavusiems moksleiviams buvo išdalytos anketos⁹ ir pasakyta, kad jie išgirs šešiolikos žmonių garso įrašus, kuriuose pasakojama, kaip, jų manymu, keitėsi Vilnius, kokius pokyčius jie pastebi. Įrašai buvo paleisti du kartus: pirmą kartą reikėjo juos visus tik išklausyti, o antrą kartą, leidžiant įrašus po vieną, – užpildyti anketas.

Anketose moksleiviai turėjo 1) trumpai apibūdinti kiekvieną išgirstą kalbėtoją, 2) pažymėti, koks jis jiems atrodo, 3) kuo jis galėtų dirbti, ir 4) įvertinti, kaip jam tiktų išvardytos profesijos. 1 ir 3 anketos klausimai buvo atvirieji, todėl į juos reikėjo atsakyti remiantis pirmuoju kalbėtojo keliamu įspūdžiu. Atsakymai į 2 ir 4 klausimus rinkti moksleiviams pildant septynbales semantinio diferencialo skales: vienos iš jų galuose išdėstytos priešingą reikšmę turinčios asmens savybės, kitoje skalėje – profesijos. Šiame straipsnyje pristatomi naudojant semantinio diferencialo skales gauti kiekybiniai moksleivių duomenys, o atsakymais į atvirusius klausimus, arba kokybiniais vertinimais, remiamasi šiuos duomenis interpretuojant ar tikslinant.

Naujausiuose Vilniaus kalbos tyrimuose keliamas tikslas nustatyti, kaip vilniečių tarties variantai koreliuoja su klasikinėmis socialinėmis kategorijomis (kalbėtojo socialiniu statusu, amžiumi, išsilavinimu ir kt.), o eksperimentu siekiama patikrinti, ar kirčiuotų trumpųjų balsių *i*, *u* ir *i*, *u* + *R* tipo dvigarsių pirmųjų dėmenų variantiškumas patvirtins kalbėtojo socialinio statuso ir išsilavinimo kategorijas kaip validžias ir socialiai reikšmingas eksperimente dalyvaujantiems moksleiviams. Atliekant eksperimentą, socialinės kategorijos pakeistos jas atitinkančiomis asmens savybėmis (žr. 2 lentelę).

<i>išsilavinęs</i>							<i>neišsilavinęs</i>
<i>pasiturintis</i>							<i>neturtingas</i>
<i>sėkmingas</i>							<i>nesėkmingas</i>
<i>vadovaujantis</i>							<i>nusileidžiantis</i>
<i>jaunatviškas</i>							<i>senatviškas</i>
<i>miestietis</i>							<i>kaimietis</i>
<i>turintis gerą darbą</i>							<i>neturintis gero darbo</i>

2 lentelė. Kalbėtojo vertinimo eksperimente naudota asmens savybių skalė

⁹ Eksperte anketų struktūra perimta iš 2013 m. L. Vaicekauskienės taip pat Vilniaus mokyklose vykdyto ir /o/ bei /s/ variantų ryšį su profesinėmis aspiracijomis atskleidžiančio tyrimo ir adaptuota specialiai šiame tyrime keliamai hipotezei patikrinti (Vaicekauskienė 2014).

Sudarant profesijų skalę (žr. 3 lentelę), iš dalies remtasi 2011 m. žurnalo „Veidas“ atlikta 4–12 klasių Vilniaus moksleivių apklausa, kokios profesijos moksleiviams atrodo patraukliausios, o kokių jie nenorėtų rinktis suaugę. Taip užtikrinta, kad eksperimente būtų operuojama patiems moksleiviams reikšmingomis profesijomis ir iš anksto žinoma, kokios – teigiamos ar neigiamos – socialinės vertės joms priskiriamos¹⁰.

<i>DARBININKAS:</i>	<i>labai tinka</i>									<i>tikrai ne</i>
<i>MENO sritis:</i>	<i>labai tinka</i>									<i>tikrai ne</i>
<i>ŽINIŲ VEDĖJAS:</i>	<i>labai tinka</i>									<i>tikrai ne</i>
<i>VERSLININKAS:</i>	<i>labai tinka</i>									<i>tikrai ne</i>
<i>VALYTOJAS:</i>	<i>labai tinka</i>									<i>tikrai ne</i>
<i>MOKYTOJAS:</i>	<i>labai tinka</i>									<i>tikrai ne</i>
<i>turgaus PREKEIVIS:</i>	<i>labai tinka</i>									<i>tikrai ne</i>
<i>GYDYTOJAS:</i>	<i>labai tinka</i>									<i>tikrai ne</i>

3 lentelė. Kalbėtojų vertinimo eksperimente naudota profesijų skalė

„Veido“ apklausos duomenimis, verslininko ir gydytojo profesijos moksleivių vertinamos kaip išsiskiriančios aukštu prestižu, o valytojo, mokytojo ir pardavėjo kasininko (pastaroji eksperimente naudojamoje profesijų skalėje modifikuota į siauresnę turgaus prekeivio) – laikomos neprestižinėmis. Žurnale nenurodoma, kad moksleiviai būtų išskyrę žinių vedėjo profesiją. Vis dėlto į eksperimente naudojamą profesijų skalę ji įtraukta siekiant nustatyti, kuriuos – trumpuosius ar pailgintuosius – trumpojo balsio ir *i, u + R* tipo dvigarsio pirmojo dėmens variantus moksleiviai pasąmoninguoju lygmeniu laiko reikšmingais kuriant įvaizdį žinių vedėjo, kuris standartizavimo ideologijos paprastai vertinamas kaip bene geriausiai bk tarties normas realizuoti gebantis kalbėtojas. Darbininko profesija įtraukta kaip apibendrinamoji žemo socialinio statuso kalbėtojų žyminti kategorija tikintis, kad ji bus socialiai reikšminga ir eksperimente dalyvaujantiems moksleiviams; meno sritis skalėje atsirado remiantis empiriniais stebėjimais, kad su šia profesine veikla siejamiems kalbėtojams būdinga ilginti kirčiuotoje galūnėje vartojamus trumpuosius balsius, ir siekiant identifikuoti, ar moksleivių ši tarties savybė atpažįstama kaip nurodanti su menu siejamą kalbėtoją.

Yra žinoma, kad net kruopščiai parinkti stimulai iš esmės negali būti įvertinti vienodai – skirtingus jų vertinimus gali lemti nevienodas kalbėtojų tembras, lytis, amžius, pasakojamasis turinys, vertintojų socialinė aplinka, patirtis ir kt. veiksniai, todėl, kaip jau minėta, vienam kalbėjimo stiliui

¹⁰ Plačiau žr. „Veidas“, 2011-12-14; <http://www.veidas.lt/vaikai-nebesvajoja-tapti-kosmonautais-%E2%80%93-jie-nori-buti-gydytojais-ir-verslininkais-2>.

atstovauja keturi stimulai ir, apibendrinant eksperimento rezultatus, skaičiuojamas kiekvieną stilių reprezentuojančių stimulų vertinimų vidurkis.

4. Rezultatai

4.1. Asmens savybių vertinimas

Kalbėtojo vertinimo eksperimentas patvirtino hipotezę, kad kirčiuotų trumpųjų balsių ir dvigarsių variantai yra reikšmingi tirtiesiems Vilniaus moksleiviams nustatant kalbėtojo asmens savybes – kirčiuotoje pozicijoje vartojami skirtingos trukmės balsiai iš tiesų funkcionuoja kaip kalbėtojo statusą ir kompetenciją, jo provincialumą ar etninę kilmę nurodantys žymikliai ir atskleidžia aiškia išskirtų vilnietiško kalbėjimo stilių hierarchiją: 1) *Kam+Gal^{LT}*, 2) *Neu*, 3) *Kam* ir 4) *Kam+Gal^{SL}* (žr. 4 lentelę).

Asmens savybės	Kalbėjimo stiliaus pozicija reitinge ¹¹							N
	1		2		3		4	
Išsilavinęs – neišsilavinęs	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	>	<i>Neu</i>	>	<i>Kam</i>	>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	223
	1,65	**	2,12	***	2,82	***	3,42	
Pasiturintis – neturtingas	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	>	<i>Neu</i>	>	<i>Kam</i>	>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	223
	1,6	***	2,26	***	2,81	***	3,32	
Sėkmingas – nesėkmingas	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	>	<i>Neu</i>	>	<i>Kam</i>	>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	222
	1,71	***	2,31	**	2,7	***	3,28	
Vadovaujantis – nusileidžiantis	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	>	<i>Neu</i>	>	<i>Kam</i>	>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	222
	1,59	***	2,23	***	2,93	/	3,25	
Jaunatviškas – senatviškas	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	>	<i>Kam</i>	>	<i>Neu</i>	>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	223
	1,46	***	2,33	***	2,96	/	3,25	
Miestietis – kaimietis	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	>	<i>Neu</i>	>	<i>Kam</i>	>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	223
	1,53	***	2,34	***	2,85	**	3,28	
Turintis gerą darbą – neturintis gero darbo	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	>	<i>Neu</i>	>	<i>Kam</i>	>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	223
	1,57	***	2,27	***	2,84	**	3,32	

4 lentelė. Kalbėjimo stilių vertinimas naudojant asmens savybių skalę

Lentelėje pateikiami skaičiai žymi Friedmano testo reikšmes. Kuo mažesnė skaičiaus reikšmė, tuo dažniau kalbėtojo vertinimo eksperimente dalyvavę moksleiviai rinkosi kairėje skalės pusėje pateikiamas, arba teigiamas, asmens savybes. Ženklas > rodo kairėje pusėje esantį kalbėjimo stilių pagal Friedmano testo reikšmes vertinamą palankiau nei dešinėje pusėje. Vartojami simboliai ***, ** ir / nurodo Dunn-Bonferroni porinių palyginimų (angl. *pairwise comparisons*)

¹¹ 4 lentelėje nurodoma, ar esama statistiškai reikšmingo skirtumo tarp gretimas pozicijas reitinge užimančių kalbėjimo stilių. Būtina paminėti, kad statistiškai labai reikšmingai $p < 0,001$ lygmeniu skiriasi taip pat ir visi reitinge vienas nuo kito nutolę stiliai, pvz., asmens savybė *išsilavinęs* ne tik statistiškai reikšmingu skirtumu dažniau priskiriama *Kam+Gal^{LT}* nei *Neu* stiliui, bet ir statistiškai labai reikšmingu skirtumu dažniau priskiriama *Kam+Gal^{LT}* nei *Kam* ir *Kam+Gal^{SL}* ir t. t.

kriterijaus vertes: *** žymi $p < 0,001$ lygmeniu statistiškai labai reikšmingą, ** – $p < 0,01$ lygmeniu statistiškai reikšmingą skirtumą tarp stilių; / reiškia, kad tarp stilių statistiškai reikšmingo skirtumo nesama. N – asmens savybės vertinusių moksleivių skaičius.

Kaip matyti iš lentelės, visos teigiamos asmens savybės – *išsilavinęs, pasiturintis, sėkmingas, vadovaujantis, jaunatviškas, miestietis, turintis gerą darbą* – statistiškai labai reikšmingu arba reikšmingu skirtumu moksleivių dažniausiai (tai rodo pirma pozicija reitinge) buvo priskirtos *Kam+Gal^{LT}* kalbėjimo stiliui. Vadinasi, vilniečių lietuvių vietoj kirčiuotų trumpųjų vartojami pusilgiai ar ilgieji kamieno ir galūnės balsiai moksleivių yra laikomi aukšto socialinio statuso, didelės kompetencijos kalbėtojų žymikliais ir greičiausiai būtų reikšmingi kuriant išsilavinusio, pasiturinčio, sėkmingo, vadovujančio, jaunatviško, gerą darbą turinčio vilniečio socialinę tapatybę. Be to, vilniečiams lietuviams būdingas ilginimas galūnėje turėtų būti suprantamas kaip kalbos vartosenos faktas, kuris, nors standartizavimo ideologijos ir kalbos vartotojų stigmatizuojamas kaip žargoniškas ar nelietuviškas, yra akivaizdžiai palaikomas paslėptojo prestižo.

Kam+Gal^{LT} stiliaus kokybiniai vertinimai atskleidė, kad moksleiviai šį stilių dažniau nei kitus buvo linkę asocijuoti su galios, kompetencijos ir statuso dimensijomis (plg. apibūdinimus „vadovaujantis“, „užtikrintas“, „pasitikintis savimi“, „tvirtas“, „solidus“, „stiprus balsas“, „valdžios žmogus“, „daug pasiekęs“, „turintis tvirtą nuomonę“, „pareigūnų vadovas“, „orus“, „su kostiumu“, „išsilavinęs“, „inteligentė“, „turi nuliova mašiną“, „meras Vilniaus“, „siekiantis valdžios“, „principinga“, „ambicinga“ ir pan.). Kiek rečiau *Kam+Gal^{LT}* stilių reprezentuojantys kalbėtojai vertintojams kėlė socialiai patrauklių kalbėtojų įspūdį (plg. „faina“, „jautri“, „draugiška“, „patikimas“, „bendraujantis“, „įdomus žmogus“, „gera“, „mandagus“, „visuomeniška“ ir pan.), o kartais jie buvo apibūdinami ir neigiamai – kaip arogantiški aplinkinių atžvilgiu (plg. „pasikėlusį šiek tiek“, „arogantiškas“, „pasipūtus“, „nori pasireikšti“ ir pan.).

Įdomu, kad pagal visas tirtąsias asmens savybes prasčiausiai iš *Kam+Gal^{LT}* buvo įvertintas rečiausiai trumpuosius balsius pusilgiais ar ilgaisiais variantas pakeitęs ir nė karto dvigarsių pirmųjų dėmenų nepailginęs *Kam+Gal^{LT}-8-M* stimulus, tačiau vargu ar ši priežastis galėjo lemti tokius moksleivių vertinimus. Tiesioginio ryšio tarp dažnesnės ilginamų variantų vartosenos ir aukštesnės pozicijos reitinge pagal visas asmens savybes nerodo ir kitų *Kam+Gal^{LT}* stilių reprezentuojančių stimulų vertinimai. *Kam+Gal^{LT}-8-M* iš kitų stimulų moksleiviai veikiausiai išskyrė dėl nežymiai lėtesnio, monotoniškesnio kalbėjimo tempo ir kitiems stimulams nebūdingo apgailestavimo dėl Vilniuje vykstančių pokyčių (kiti kalbėtojai daugiau konstatuoja pokyčius įvykus ir / ar išsako

teigiamą santykį su jais), o jį reprezentuojančią kalbėtoją, be kita ko, apibūdino kaip nuobodžią, abejingą, pesimistiškai nusiteikusią, darbo prislėgtą, nemėgstančią savo gyvenimo, dirbančią ten, „kur žiauriai nelaimingi“ ir t. t.

Nežymėtą kalbėjimo stilių *Neu* reprezentuojantys kalbėtojai beveik visomis tirtomis asmens savybėmis nusileido *Kam+Gal^{LT}* – mūsų vertintojai jiems priskyre antrą vietą vilnietiško kalbėjimo stilių reitinge. Tai reiškia, kad jie moksleiviams atrodė ne tokie išsilavinę, pasiturintys, sėkmingi ir vadovaujantys kaip *Kam+Gal^{LT}* stilių vartojantys kalbėtojai. Taip pat rečiau nei *Kam+Gal^{LT}* jiems buvo priskirtos savybės *miestietis* ir *turintis gerą darbą*, nors iš kokybinių atsakymų *Neu* stimulų sąsaja su miestu apskritai ar su Vilniumi buvo matyti (plg. apibūdinimus „seniai gyvena Vilniuje“, „vilnietis“, „iš Vilniaus“, „miestietis“, „gyvenęs ir gyvenantis Vilniuje“, „Vilniaus gyventojas“ ir pan.). Vienintelė asmens savybė, pagal kurią neutralusis nusileido *Kam* stiliui, tai – *jaunatviškas*. Tam paaiškinimui vėlgi galima rasti analizuojant kokybinius vertinimus: asmens savybė *jaunatviškas* sietina su dinamiškumu, o neutraliųjų stimulų kokybiniuose vertinimuose moksleiviai su dinamiškumu nebuvo linkę sieti – jie dažniau buvo asocijuojami su galios ir statuso (kaip, beje, ir *Kam+Gal^{LT}*) (plg. „Seimo narys“, „politiškas“, „žurnalistas“, „valdingas“, „turi savo verslą“, „užima geras pareigas“, „solidus“, „namų pirmininkė“, „primena politiką“ ir pan.), kompetencijos (plg. „išsilavinęs“, „žino, ką kalba“, „išmintingas“, „apsiskaitęs“, „mokantis gerai pakalbėti“, „dalykiškas“, „protas“, „sklandžiai šnekanti“, „iškalbinga“ ir pan.), kiek rečiau – socialinio patrauklumo dimensijomis (plg. „geraširdis“, „nuoširdus“, „malonus balsas“ ir pan.).

Rengiant stimulus, nekontroliuota, kurie – ilgieji, pusilgiai ar trumpieji – ilgųjų balsių variantai vartojami nekirčiuotoje pozicijoje, tačiau negalima atmesti prielaidos, kad nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas kaip itin dažna ir dar viena būdingąja laikoma vilniečių tarties ypatybė (plg. jau minėtus Grumadienės (1983, 1989), Aliūkaitės (2014) atliktus tyrimus) paveikė pasąmoningąsias moksleivių nuostatas. Gali būti, kad, vertindami neutraliuosius stimulus, moksleiviai drauge atskleidė, kokias asociacijas jiems kelia balsius trumpinantys, tačiau jų neilginantys kalbėtojai. Kadangi balsių trumpinimo atvejų esama visus kalbėjimo stilius reprezentuojančiuose stimuluose, balsių neilginantis stilius sąlygiškai gali būti vadinamas nežymėtu neutraliuoju kalbėjimo stiliumi.

Kamieno balsius ilginantys kalbėtojai trečioje stilių reitingo pozicijoje atsidūrė dėl sąsajos su kaimietišku: šį stilių reprezentuojantys stimulai mūsų vertintojams skambėjo provincialiai (plg. apibūdinimus „kaimo moteris“, „kaimietė“, „paprastas valstietis“, „skamba nemištiečiai“, „kaimietukas“ „gyventojas kažkokio miesto“, „iš provincijos“, „skamba kaip nevilnietė“ ir pan.),

buvo manoma šių stimulų kalbą esant „labai tarmišką“, „žargonišką“, „turinčią (kažkokį) akcentą“ ir pan. Taigi su tarpe asocijuojamas stilius tirtiesiems moksleiviams pasirodė esantis menkesnės socialinės vertės nei *Kam+Gal^{LT}* ir nežymėtas vilnietiškas kalbėjimo stiliai. Kita vertus, apibūdindami *Kam* stilių reprezentuojančius stimulus, moksleiviai mėgino nusakyti jų pasakojamąjį turinį („žinojo, kaip gatvės vadinosi“, „prisimenantis senus laikus“, „daug žino apie miestą“ ir pan.), o pačius kalbėtojus įvertino kaip neturinčius išskirtinumo (plg. „vidutinio sluoksni“, „eilinė sekretorė“, „paprastutė“, „kasdieniška“, „paprasta“, „žmogus kaip žmogus“, „mergina paprasta“, „paprasta miesto gyventoja“, „paprastas miestietis“, „eilinė miesto gyventoja“ ir pan.). Toks, regis, priešingos krypties perspektyvas atskleidžiantis *Kam* stiliaus kalbėtojų vertinimas leidžia daryti šias prielaidas:

- 1) *Kam* stiliaus keliamos asociacijos su kita nei Vilnius kalbėtojų geografine vieta ir kitokia nei Vilniuje vartojama kalba galėjo lemti tai, kad šie, kitaip *Kam+Gal^{LT}* ir *Neu* stilius reprezentuojantys, kalbėtojai moksleivių iš esmės nebuvo siejami su statusu, galios, kompetencijos ar dinamiškumo dimensijas žyminčiais reikšminiais žodžiais, tačiau atrodė socialiai patrauklūs (plg. apibūdinimus „turintis humoro jausmą“, „maloni“, „linksma“, „lengvai bendraujanti“, „ramaus būdo“, „malonaus būdo“, „nuoširdus“ ir pan.). Tipiškam tarmės atstovui priskiriamą socialinį patrauklumą, bet neaukštą socialinį statusą buvo užfiksavę ir kiti tyrėjai (žr. Vaicekauskienės, Sausverdės (2012) tyrimą apie kalbos vartotojų požiūrį į lietuvių kalbos tarmes ir tarmiškai kalbančius žmones);
- 2) gana dėsningas *Kam* stiliaus kalbėtojų apibūdinimas kaip tipišku, neišsiskiriančių, miestą pažįstančių rodytų, kad tirtieji moksleiviai galimai atpažino šį su tarpe siejamą kalbėjimo stilių kaip Vilniaus kalbos kontinuumo dalį;
- 3) abiejų šių vertinimo perspektyvų derinimas iš dalies paaiškintų, kodėl kamieno balsių ilginimas toks dažnas vilniečių kalboje, – jis pasąmoningųjų nuostatų lygmeniu palaikomas socialinio solidarumo (priminsiu, kad galūnės balsių ilginimas, matyt, gyvuoja palaikomas paslėptojo prestižo).

Sociolingvistikai gerai žinoma, kad ne kalbinis variantas turi kokią nors socialinę reikšmę – jis ją įgyja tik konkrečiame socialiniame ir / ar lingvistiniame (aprašomu atveju – artikuliaciniame) kontekste, todėl skirtinguose kontekstuose to paties varianto socialinės reikšmės gali skirtis (Pharao, Maegaard, Møller, Kristiansen 2014). Šiuos teiginius patvirtino ir manasis kalbėtojo vertinimo eksperimentas. Pavienius ir dvigarsiuose vartojamus kirčiuotus kamieno ir galūnės balsius ilginančius slavų kilmės kalbėtojus reprezentuojančių stilių moksleiviai įvertino priešingai nei

Kam+Gal^{LT} – jie moksleivių buvo palikti ketvirtoje stilių reitingo pozicijoje. Tai reiškia, kad *Kam+Gal^{SL}* stimulų grupės kalbėtojai statistiškai labai reikšmingu arba reikšmingu skirtumu rečiausiai iš visų mūsų vertintojams kėlė išsilavinusių, pasiturinčių, sėkmingų, gerą darbą turinčių kalbėtojų įspūdį. Jiems rečiausiai priskirta ir savybė *miestietis*. Vadinasi, ne tik balsių ilginimas apskritai, bet ir kamieno ir galūnės balsių ilginimas turi ne vieną socialinę reikšmę ir gali būti pasitelkiamas skirtingų socialinių kategorijų kalbėtojų tapatybei kurti. Itin ryškūs *Kam+Gal^{LT}* ir *Kam+Gal^{SL}* vertinimų skirtumai gali būti aiškinami skirtingu artikuliaciniu kontekstu: *Kam+Gal^{SL}* stiliuje būta ne tik pavienių ar dvigarsiuose vartojamų trumpųjų balsių ilginimo atvejų, bet ir kitų tarties ypatybių (jos 1 lentelėje pateikiamuose *Kam+Gal^{SL}* stilių reprezentuojančiuose stimuluose pažymėtos žalia spalva), kurios vertintojams galėjo kelti asociacijų apie slavišką šių kalbėtojų kilmę.

Iš kiekybinių tyrimo rezultatų kylančius spėjimus, kad vertintojai atpažino *Kam+Gal^{SL}* stilių reprezentuojančius kalbėtojus kaip slavų kilmės ir priskyrė jiems su slaviška kilme stereotipiškai asocijuojamus vaizdinius¹², kokybiniai kalbėjimo stilių vertinimai patvirtino kaip pagrįstus: tie kalbėtojai, kuriuos moksleiviai dažniau apibūdino vartodami nelietuvių tautybės asmenį žyminčius reikšminius žodžius ir jų junginius („užsienietis“, „rusė, Božena kokia“, „matrioška“, „ruselka“, „viskasss, nibuvo tcada bzalta tcilto“, „rusė, ir vyskas“, „moteris iš Rusijos“, „senutė su akcentu“, „mąstantis lenkas“, „Lietuvos lenkas“, „kitatautis“, „lenkiško būdo“, „lenkas, nemėgstantis Lietuvos ir lietuvių“ ir pan.), rečiau buvo įvertinti kaip išsilavinę, pasiturintys, sėkmingi, vadovaujantys, jaunatviški, miestiečiai ir turintys gerą darbą. Be to, *Kam+Gal^{SL}* stilių vartojančius kalbėtojus moksleiviai apskritai buvo linkę apibūdinti labiau neigiamai nei teigiamai (plg. „neišmanėlė“, „neaktyvi visuomenės gyventoja“, „uždara“, „keistas“, „senoviškas“, „nusivylęs“, „nepatenkintas gyvenimu“, „neįdomi“ ir pan.).

Reikia pasakyti, kad, nors teigiamas savybes vertintojai rečiau priskyrė *Kam+Gal^{SL}* ir *Kam* stimulams, faktas, kad šiuos stimulų tipus reprezentuojančių kalbėtojų amžiaus vidurkis (*Kam+Gal^{SL}* – 44 m., *Kam* – 45 m.) buvo didesnis nei palankiau įvertintų *Kam+Gal^{LT}* (40 m.) ir *Neu* (38 m.), tam įtakos veikiausiai neturėjo: moksleiviai su vyresnio amžiaus kategorija buvo linkę asocijuoti nebūtinai tuos, kurie iš kitų kalbėtojų išsiskyrė vyriausiu amžiumi, o tuos, kurie kėlė tokį

¹² Įdomu, kad ruso kaip žemos kultūros ir menko išsilavinimo stereotipinis vaizdinys pastebėtas ir lietuvių literatūroje (Čidzikaitė 2007: 110).

įspūdį. Įdomu ir tai, kad visus keturis kalbėjimo stilius reprezentuojantiems kalbėtojams vyrams asmens savybė *vadovaujantis* buvo priskirta dažniau nei moterims.

4.2. Profesijų vertinimas

Moksleivių atsakymai naudojant galimų profesijų skalę taip pat patvirtino, kad kirčiuotų trumpųjų balsių trukmės variantiškumą reprezentuojantys vilnietiško kalbėjimo stiliai išskirti pagrįstai ir skirtingos trukmės kirčiuoti balsiai pašąmoninguoju lygmeniu yra suvokiami kaip turintys skirtingas socialines reikšmes.

Kam+Gal^{LT} stilių vartojantys kalbėtojai dėl žadinamų sąsajų su aukštu socialiniu statusu ir didele profesine kompetencija (plg. tiems patiems kalbėtojams dažniausiai priskiriamas asmens savybės *išsilavinęs, pasiturintis, sėkmingas, vadovaujantis, jaunatviškas, miestietis, turintis gerą darbą*) statistiškai labai reikšmingu skirtumu dažniau nei kiti mūsų vertintojų buvo susieti su verslininko profesija. Statistiškai labai reikšmingu skirtumu šis stilius buvo įvardytas ir kaip tinkamiausias vartoti per TV ir radiją (žr. 5 lentelę).

Profesijos	Kalbėjimo stiliaus pozicija reitinge				N
	1	2	3	4	
Darbininkas	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	<i>Kam</i>	<i>Neu</i>	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	223
	1,93	2,24	2,80	3,02	
<i>Kam+Gal^{SL}/Kam; Kam+Gal^{SL}***Neu; Kam+Gal^{SL}***Kam+Gal^{LT}; Kam***Neu; Kam***Kam+Gal^{LT}; Neu/Kam+Gal^{LT}</i>					
Meno sritis	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	<i>Kam</i>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	<i>Neu</i>	223
	2,34	2,50	2,57	2,59	
statistiškai reikšmingo skirtumo nėra					
Žinių vedėjas	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	<i>Neu</i>	<i>Kam</i>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	223
	1,86	2,37	2,72	3,05	
<i>Kam+Gal^{LT}***Neu; Kam+Gal^{LT}***Kam; Kam+Gal^{LT}***Kam+Gal^{SL}; Neu**Kam; Neu***Kam+Gal^{SL}; Kam**Kam+Gal^{SL}</i>					
Verslininkas	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	<i>Neu</i>	<i>Kam</i>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	223
	1,70	2,08	2,93	3,29	
<i>Kam+Gal^{LT}**Neu; Kam+Gal^{LT}***Kam; Kam+Gal^{LT}***Kam+Gal^{SL}; Neu***Kam; Neu***Kam+Gal^{SL}; Kam***Kam+Gal^{SL}</i>					
Valytojas	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	<i>Kam</i>	<i>Neu</i>	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	223
	1,89	2,15	2,75	3,20	
<i>Kam+Gal^{SL}/Kam; Kam+Gal^{SL}***Neu; Kam+Gal^{SL}***Kam+Gal^{LT}; Kam***Neu; Kam***Kam+Gal^{LT}; Neu**Kam+Gal^{LT}</i>					
Mokytojas	<i>Neu</i>	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	<i>Kam</i>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	222
	2,22	2,30	2,50	2,99	
<i>Neu/Kam+Gal^{LT}; Neu/Kam; Neu***Kam+Gal^{SL}; Kam+Gal^{LT}/Kam; Kam+Gal^{LT}***Kam+Gal^{SL}; Kam***Kam+Gal^{SL}</i>					
Turgaus prekeivis	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	<i>Kam</i>	<i>Neu</i>	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	223
	1,70	2,15	2,85	3,30	
<i>Kam+Gal^{SL}**Kam; Kam+Gal^{SL}***Neu; Kam+Gal^{SL}***Kam+Gal^{LT}; Kam***Neu; Kam***Kam+Gal^{LT}; Neu**Kam+Gal^{LT}</i>					

<i>Neu**Kam+Gal^{LT}</i>					
Gydytojas	<i>Kam+Gal^{LT}</i>	<i>Neu</i>	<i>Kam</i>	<i>Kam+Gal^{SL}</i>	222
	1,91	2,19	2,68	3,22	
<i>Kam+Gal^{LT}/Neu; Kam+Gal^{LT}***Kam; Kam+Gal^{LT}***Kam+Gal^{SL}; Neu***Kam; Neu***Kam+Gal^{SL}; Kam***Kam+Gal^{SL}</i>					

5 lentelė. Kalbėjimo stilių vertinimas naudojant profesijų skalę

Kuo 5 lentelėje pateikiamo skaičiaus reikšmė mažesnė, tuo dažniau kalbėjimo stilių reprezentuojantiems kalbėtojams moksleiviai priskyre nurodytą profesiją. Čia, kaip ir 4 lentelėje, ženklas > rodo kairėje pusėje esantį kalbėjimo stilių vertinamą palankiau nei dešinėje pusėje; simboliai *** žymi statistiškai *labai reikšmingą*, ** – *reikšmingą* skirtumą tarp stilių; / reiškia, kad tarp stilių statistiškai reikšmingo skirtumo nesama. N – asmens savybę vertinusių moksleivių skaičius.

Reikia pripažinti, kad žinių vedėjo profesijos priskyrimas kamieno ir galūnės balsius ilginančiam, o ne nežymėtam vilnietiškam *Neu* kalbėjimui iš pradžių pasirodė kiek netikėtas. Vis dėlto tokie rezultatai, matyt, atskleidžia moksleivių pašąmoningųjų nuostatų koreliaciją su kalbine tikrove: pastaraisiais metais atliekami sakinės žiniasklaidos ir Vilniaus kalbos tyrimai sudaro prielaidas teigti, kad preskriptyvišias bk normas atitinkantis tarties modelis žiniasklaidoje niekada nebuvo įsitvirtinęs (Čičirkaitė 2014), o balsių ilginimo atvejų (nors ir nedaug) žiniasklaidoje esama (Čičirkaitė 2012). Taigi negalima atmesti galimybės, kad moksleiviai *Kam+Gal^{LT}* stilių atpažino kaip tą, kurį jie girdi vartojant per TV ar radiją. Kita vertus, jei *Kam* stiliaus vartoseną moksleivių laikoma kalbėtojo provincialumo žymikliu, kamieno ir galūnės balsių ilginimas, atsidūręs slavų kilmės vilniečių artikuliaciniame kontekste, asocijuojamas su slaviškumu, *Neu* stilių reprezentuojantys kalbėtojai rečiau nei *Kam+Gal^{LT}* siejami su socialiniu elitu, natūralu, kad socialiai ir profesiskai aukščiausiai reitinguojamas, su didžiausiu prestižu siejamas *Kam+Gal^{LT}* stilius vertintojams pasirodė tinkamiausias vartoti žinių vedėjui.

Sąsajos su aukštu (verslininko, žinių vedėjo) socialiniu statusu, didele profesine kompetencija lėmė, kad rečiausiai *Kam+Gal^{LT}* kalbėtojus reprezentuojantis stilius tirtiesiems moksleiviams kėlė darbininkų, valytojų ir turgaus prekeivių įspūdį.

Nežymėtas vilnietiškas kalbėjimas *Neu* nebuvo laikomas tiek pat tinkamu su aukštu socialiniu statusu siejamoms ir didelės profesinės kompetencijos reikalaujančioms verslininko, žinių vedėjo profesijoms kaip *Kam+Gal^{LT}*, tačiau tinkamesniu nei kaimiškumo asociacijas keliantis *Kam* ar juolab slaviškumo įspūdį žadinantis *Kam+Gal^{SL}* stilius. Lygiai taip pat *Neu* stilių vartojantys kalbėtojai menčiau nei *Kam+Gal^{SL}* sieti su gydytojo profesija. Tiesa, ji *Neu* stiliaus reprezentantams

priskirta be statistinio skirtumo nuo $Kam+Gal^{LT}$, tačiau statistiškai labai reikšmingu skirtumu dažniau nei Kam ar $Kam+Gal^{SL}$ stilių vartojantiems kalbėtojams.

Išankstinę prielaidą, kad mokytojo profesiją moksleiviai dažniausiai turėtų asocijuoti su nežymėtu *Neu* kalbėjimu, tyrimo rezultatai tik iš dalies patvirtino kaip pagrįstą. Buvo manyta, kad neutralieji kalbėtojai bus įvertinti kaip tinkamiausi būti mokytojais, nes, neilgindami balsių, jie mažiau nei kiti nutolsta nuo preskriptyviųjų bk tarties normų. Vis dėlto nors mokytojo profesija mūsų vertintojų išties buvo įvardyta kaip tinkamiausia ši stilių reprezentuojantiems kalbėtojams, statistinis skirtumas nuo $Kam+Gal^{LT}$ ir Kam stilių neišryškėjo. Tai galėjo lemti faktas, kad eksperimente naudotais stimulais pirmiausia siekta apimti vilniečių kalbinei bendruomenei būdingą kirčiuotų trumpųjų balsių trukmės variantiškumą. Tarp pateikiamų vertinti kalbos ištraukų negirdėdami pavyzdžių, kuriuos būtų galėję atpažinti kaip būdingų tipiškiesiems mokytojams, moksleiviai savo atsakymus galimai tiesiog padalijo tarp lietuvių kilmės vilniečius reprezentuojančių kalbėjimo stilių.

Nė viena iš eksperimente moksleiviams pateiktų profesijų nebuvo dažniausiai susieta su Kam stiliumi, o tai, kad Kam stilius žadinamomis asociacijomis labiau yra priartėjęs prie $Kam+Gal^{SL}$ nei kitų vilnietiško kalbėjimo stilių, galima spręsti iš darbininko ir valytojo profesijų prieskyrų šiems kalbėtojams be statistinio skirtumo nuo $Kam+Gal^{SL}$.

$Kam+Gal^{SL}$ stilių sudarančių fonetinių ypatybių rinkinys moksleiviams kėlė žemo socialinio statuso, žemesnio išsilavinimo, mažos profesinės kompetencijos kalbėtojų įspūdį, todėl jis ne tik pagal anksčiau minėtas asmens savybes, bet ir pagal profesijas iš visų vilnietiško kalbėjimo stilių įvertintas blogiausiai: $Kam+Gal^{SL}$ stilių reprezentuojantiems kalbėtojams statistiškai reikšmingu skirtumu dažniausiai buvo priskirtas turgaus prekeivio darbas, o žinių vedėjo, verslininko, mokytojo ir gydytojo profesijų prieskyrų jie sulaukė rečiausiai.

Moksleivių kokybiniai vertinimai papildė kiekybinio tyrimo rezultatus. Atsakydami į atvirusius klausimus, kuo pateiktas vertinti kalbėtojas galėtų dirbti, moksleiviai vėlgi gana aiškiai atskyrė $Kam+Gal^{LT}$ ir *Neu* stilius reprezentuojančius kalbėtojus nuo su provincialumu ir slaviškumu asocijuojamų Kam ir $Kam+Gal^{SL}$ stilių: $Kam+Gal^{LT}$ ir *Neu* kalbėtojams jie buvo linkę priskirti su aukštu socialiniu statusu, didele kompetencija siejamus darbus ir kaip jiems tinkamiausias minėjo verslininko ir vadovo profesijas, o štai greta Kam ir $Kam+Gal^{SL}$ kalbėtojų paprastai buvo nurodomos kasininko, pardavėjo ar turgaus prekeivio profesijos. Be to, apibūdinant Kam stilių

reprezentuojančius kalbėtojus, taip pat kiek dažniau buvo minimos paslaugų / aptarnavimo (pvz., darželio auklėtojo, mokytojo, auklės, seselės ir kt. / sekretorės, kirpėjos, siuvėjos, barmeno ir kt.) sričiai priskirtinos profesijos, o vertinant *Kam+Gal^{SL}* – paslaugų / aptarnavimo ir darbininkiškos profesijos (pvz., darbininko, sargo, valytojos, elektriko, santehniko, mechaniko, statybininko ir kt.) buvo vardijamos bemaž vienodai dažnai.

5. Apibendrinamosios pastabos

Kalbėtojo vertinimo eksperimentas patvirtino keltą hipotezę, kad balsių ilginimas vilniečių kalboje nėra vertinimas vienareikšmiškai ir turi ne vieną socialinę reikšmę, o kuri iš reikšmių aktualizuojama, priklauso nuo artikuliacinio konteksto, kitaip tariant – nuo kamiene ir galūnėje vartojamų kirčiuotų trumpųjų balsių trukmės ir kitų kalbėtojo tarties ypatybių rinkinio. Tyrimas taip pat patvirtino egzistuojant aiškią vilnietiško kalbėjimo stilių hierarchiją: 1) *Kam+Gal^{LT}*, 2) *Neu*, 3) *Kam* ir 4) *Kam+Gal^{SL}*.

Paaiškėjo, kad kamieno ir galūnės balsių ilginimas, vartojamas vilniečių lietuvių, t. y. atsietas nuo kitų slavų kilmės kalbėtojams būdingų tarties ypatybių, akivaizdžiai suvokiamas kaip aukšto socialinio statuso, galios, aukštos kompetencijos, visuomenėje prestižine laikomos verslininko profesijos, taip pat žinių vedėju galinčio būti, vadovaujančias pareigas užimančio kalbėtojo žymiklis. Šiems kalbėtojams asmens savybės *išsilavinęs, pasiturintis, sėkmingas, vadovaujantis, jaunatviškas, miestietis, turintis gerą darbą* buvo priskirtos statistiškai labai reikšmingu arba reikšmingu skirtumu dažniausiai nei kitus kalbėjimo stilius reprezentuojantiems kalbėtojams. O štai slavų kilmės vilniečių kalboje aptinkamo balsių ilginimo vertinimas, matyt, atliepia stigmatizuojančius mūsų standartizavimo ideologijos teiginius: *Kam+Gal^{SL}* stiliuje vartojami pusilgiai ar ilgieji kamieno ir galūnės balsiai moksleivių asocijuojami su žemu kalbėtojo socialiniu statusu, paslaugų / aptarnavimo srities ir darbininkiškomis profesijomis. Vadinasi, skirtinguose artikuliaciniuose kontekstuose vartojamas kamieno ir galūnės balsių ilginimas atlieka ir kalbėtojo asmens savybių, socialinio statuso, kompetencijos, jo padėties visuomenėje, ir kalbėtojo tautybės skyrimo funkciją. Ar lietuvių ir slavų kilmės vilniečius reprezentuojančius *Kam+Gal^{LT}* ir *Kam+Gal^{SL}* stilius skirtingai įvertintų ir slavų kilmės Vilniaus moksleiviai, lieka ateities tyrimų klausimas, tačiau kitų šalių tyrėjai yra nustatę (pvz., Lambert, Hodgson, Gardner, Fillenbaum 1960), kad tautinės mažumos gali perimti daugumos su jų vartojama kalba, jos atmaina ar pavieniais kalbiniais variantais siejamas stereotipines socialines reikšmes, taigi tiriamuoju atveju ir balsių ilginimą vertinti taip pat, kaip ir lietuvių.

Vilnietiško kalbėjimo stilių kiekybiniai ir kokybiniai vertinimai sudaro prielaidas kalbėti apie tai, kokie tarties požymiai tirtųjų moksleivių mentališkai reprezentuojami kaip miestietiškąją vilniečio tapatybę konstruojantys atributai. Nustatyta, kad statistiškai labai reikšmingu skirtumu asmens savybė *miestietis* dažniau buvo priskirta *Kam+Gal^{LT}* ir *Neu* stiliams. Taigi tai, kas kalbos normintojų yra stigmatizuojama kaip kilę iš miesto (*Kam+Gal^{LT}* būdingas kirčiuotų kamieno ir galūnės balsių ilginimas ir *Neu* stiliui būdingas nekirčiuotų balsių trumpinimas), Vilniaus moksleivių galimai dėl tos pačios priežasties buvo įvertinta teigiamai.

Tuo metu standartizavimo ideologijos kaip tarmiškas kažkiek teisinamas kamieno ilginimas Vilniaus moksleivių buvo kategorizuotas kaip kalbėtojo provincialumo žymiklis, o balsius kamiene ilginantys kalbėtojai – kaip tinkami dirbti paslaugų / aptarnavimo srityje. Be to, šiems kalbėtojams taip pat rečiau nei *Kam+Gal^{LT}* ir *Neu* stimulų tipus reprezentuojantiems buvo priskirtos asmens savybės *išsilavinęs, pasiturintis, sėkmingas, vadovaujantis, turintis gerą darbą*.

Literatūra

- Aliūkaitė, D. 2014. Vilniaus kalbos lingvistinė tapatybė: ką atskleidžia jaunosios kartos vilniečių balsių trumpinimo polinkiai. *Taikomoji kalbotyra* 6. <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2014/12/budinguju-vilnieciu-tarties-bruožu-beieskant-25-35-metu-vilnieciu-balsiu-trumpinimo-polinkiai-2>.
- Becker, K. 2013. Indexing coffee talkers: social meaning and language change in New York City English. Prieiga per internetą http://academic.reed.edu/linguistics/becker/Becker_THOUGHT.pdf (žiūrėta 2014-07-13)
- Cidzikaitė, D. 2007. *Kitas lietuvių prozoje*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Čičirkaitė, R. 2012. Kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo polinkiai 1960–2011 m. informacinėse laidose. *Kalbos kultūra* 85, 178–189.
- Čičirkaitė, R. 2014. Idealiosios bendrinės tarties beieškant: ilgojo-įtemptojo balsio *o* vartosena 1960–2011 m. informacinėse laidose. *Darbai ir dienos* 62, 45–58.
- Čičirkaitė, R. ir L. Vaicekauskienė. 2012. Balsių ilginimas kaip sociolingvistinė vilniečių tarties ypatybė. *Taikomoji kalbotyra* 1. Prieiga per internetą <http://taikomojikalbotyra.lt/azalijs.serveriai.lt/lt/2012/10/balsiu-ilginimas-kaip-sociolingvistine-vilnieciu-tarties-ypatybe> (žiūrėta 2014-06-26).
- Grondelaers, S. and T. Kristiansen. 2013. On the need to access deep evaluations when searching for the motor of standard language change. *Language (De)standardisation in Late Modern*

- Europe: Experimental Studies*. T. Kristiansen and S. Grondelaers (eds.) Oslo: Novus Press. 9–52.
- Grumadienė, L. 1980. Subjektyvusis kalbos vertinimas. *Kalbos kultūra* 39: 91–93.
- Grumadienė, L. 1983. Социолингвистическое исследование литовской речи коренных вильнюсцев. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 23, 62–101.
- Grumadienė, L. 1989. Ilgųjų ir trumpųjų balsių priešpriešos nykimas miestiečių lietuvių kalboje. *Baltistica* III (2 priedas): 292–296.
- Kristiansen, T. 1998. The Role of Standard Ideology in the Disappearance of the Traditional Danish Dialects. *Folia Linguistica* 32 (1–2): 115–130.
- Kristiansen, T. 2009. The macro-level social meanings of late-modern Danish accents. *Acta linguistica hafniensia* 41: 167–192.
- Kristiansen, T. 2010. Investigating language in space: Experimental techniques. *Language and Space. An international handbook of linguistic variation. Volume 1: Theories and methods*. P. Auer, J. E. Schmidt (eds.). Berlin / New York: De Gruyter Mouton. 528–549.
- Lambert, W. E., R. C. Hodgson, R. C. Gardner and S. Fillenbaum. 1960. Evaluational reactions to spoken languages. *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 60(1): 44–51.
- LKA2 1982: *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*. Vilnius: Mokslas.
- Mikulėnienė, D. 1995. Variantai normos ir sistemos požiūriu. *Kalbos kultūra* 67, 36–39.
- Moore, E. and R. P. Podesva. 2009. Style, indexicality, and the social meaning of tag questions. *Language in Society* 38, 447–85.
- Pakerys, A. 1995. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara.
- Pharao, N., M. Maegaard, J. S. Møller and T. Kristiansen. 2014. Indexical meanings of [s+] among Copenhagen youth: Social perception of a phonetic variant in different prosodic contexts. *Language in Society* 43, 1–31.
- Podesva, R. J. 2008. Three sources of stylistic meaning. Proceedings from SALSA IV: Texas Linguistic Forum 51. K. Shaw, S. Wagner, E. Yasui (eds). Prieiga per internetą <http://studentorgs.utexas.edu/salsa/proceedings/2007/Podesva.pdf> (žiūrėta 2014- 07-11).
- Pupkis, A. 1996. Lietuvos televizija – į priekį ar atgal? Mintys pažiūrėjus „Panoramą“. *Gimtoji kalba* 7, 1–6.
- Pupkis, A. 1999. Ar turime prestižinę tartį? *Gimtoji kalba* 6, 1–7.
- Pupkis, A. 2006. Ką parodė Kalbos švaros dienos? (2). *Gimtoji kalba* 6, 3–11.
- Ramonienė, M. 2013a. Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos. *Taikomoji kalbotyra* 2. Prieiga per internetą

<http://taikomojikalbotyra.lt/azalijs.serveriai.lt/lt/2013/08/tarmes-socialine-verte-lietuvos-miestu-jaunimo-kalbines-nuostatos> (žiūrėta 2014-08-14).

Slušinskaitė, M. 1989. Norėtume prisišaukti kalbos specialistą. *Mūsų kalba* 3, 13–14.

Svenstrup, Ch. H. 2013. Language attitude in south-west Germany. *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*. T. Kristiansen and S. Grondelaers (eds.) Oslo: Novus Press. 55–70.

Šukys, J. 1960. Būdingesnės Ramaškonių tarmės ypatybės. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3: 177–189.

TNS 2011 – TNS: vaikai daugiausiai naudojami internetu ar žiūri TV. Prieiga per internetą <http://www.balsas.lt/naujiena/540957/www.balsas.lt/naujiena/615224/%22mailto:info@balsas.lt%22> (žiūrėta 2014-08-14).

Vaicekauskienė, L. ir R. Čičirkaitė. 2011. „Vilniaus klausimas“ bendrinės lietuvių kalbos sampratoje: metalingvistinių vilniečių komentarų tyrimas, *Darbai ir dienos* 56, 55–74.

Vaicekauskienė, L. 2014. Graži ar protinga? Socialinės Vilniaus merginų tarties variantų reikšmės ir diskurso stereotipai. *Taikomoji kalbotyra* 6. Prieiga per internetą <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2014/12/grazi-ar-protinga-socialines-vilniaus-merginu-tarties-variantu-reiksmes-ir-diskurso-stereotipai>.

Vaicekauskienė, L. ir E. Sausverde. 2012. Lietuvos tarmių rezervatas. Socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. *Taikomoji kalbotyra* 1. Prieiga per internetą <http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2012/12/lietuvos-tarmiu-rezervatas-socialiniai-ir-geografiniai-tarmes-mobilumo-ribojimai-tiesioginiu-tyrimu-duomenimis>

Vaitkevičiūtė, V. 1965. Daugiau dėmesio taisyklingai tarčiai. *Kalbos kultūra* 8, 57–63.

Vitkauskas, V. 1972. Nepateisinami dalykai teatre. *Kalbos kultūra* 22, 50–52.

Vitkauskas, V. 1973. Sėkmės, jaunieji aktoriai! *Kalbos kultūra* 24, 47–49.

Vitkauskas, V. 1978. Kokios kalbos moko vaikus teatras. *Kalbos kultūra* 35, 21–25.

Vitkauskas, V. 1991. Mūsų teatras ir lietuvių kalba. *Gimtoji kalba* 1–2, 1–3.

Zinkevičius, Z. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius, Z. 2006. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Balsių ilginimo socialinė reikšmė. Vilniaus moksleivių pasąmoningųjų nuostatų tyrimas

Ramunė Čičirkaitė

Santrauka

Kalbos ir / ar jos atmainų variantiškumui paaiškinti, stebimuoju laiku vykstantiems pokyčiams suvokti nepakanka vien aprašyti kalbinių variantų pasiskirstymą kalbinėje bendruomenėje – svarbu iširti, kaip šie variantai vertinami kalbos vartotojų, kokios socialinės reikšmės jiems priskiriamos. Vis dėlto balsių ilginimo kaip būdingosios vilniečių tarties ypatybės socialinė reikšmė iki šiol nebuvo tirta.

2014 m. vasario–kovo mėn. socialiai nežymėtų Vilniaus mikrorajonų socialiai ir etniškai nežymėtose, vidurinę poziciją miesto mokyklų reitinge užimančiose lietuviškose mokyklose buvo atliktas kalbėtojo vertinimo eksperimentas. Juo siekta nustatyti, kokias socialines reikšmes tarp Vilniaus moksleivių įgyja balsių ilginimas. Iš viso tyrime dalyvavo 231 vyresnių (9–10) klasių moksleivis.

Eksperimentas patvirtino keltą hipotezę, kad balsių ilginimas vilniečių kalboje nėra vertinimas vienareikšmiškai ir turi ne vieną socialinę reikšmę, o kuri iš reikšmių aktualizuojama, priklauso nuo artikuliacinio konteksto, kitaip tariant – nuo kamiene ir galūnėje vartojamų kirčiuotų trumpųjų balsių trukmės ir kitų kalbėtojo tarties ypatybių rinkinio. Jis taip pat atskleidė egzistuojant aiškia vilnietiško kalbėjimo stilių hierarchiją: 1) *Kam+Gal^{LT}*, 2) *Neu*, 3) *Kam* ir 4) *Kam+Gal^{SL}*.

Tyrimo duomenimis, kamiene ir galūnės balsių ilginimas lietuvių kilmės kalbėtojų artikuliaciniame kontekste moksleivių suvokiamas kaip aukšto socialinio statuso, galios, aukštos profesinės kompetencijos, taip pat verslininko profesijos atstovo, žinių vedėju galinčio būti, vadovaujančias pareigas užimančio kalbėtojo žymiklis. Šiems kalbėtojams statistiškai labai reikšmingu arba reikšmingu skirtumu dažniausiai linkstama priskirti ir asmens savybes *išsilavinęs, pasiturintis, sėkmingas, vadovaujantis, jaunatviškas, miestietis, turintis gerą darbą*. O štai atsidūręs slavų kilmės kalbėtojų artikuliaciniame kontekste, balsių ilginimas atpažįstamas kaip slaviškas ir asocijuojamas

su žemu socialiniu statusu, paslaugų / aptarnavimo srities ir darbininkiškomis profesijomis. Be to, visos minėtosios asmens savybės šiam kalbėjimo stiliui moksleivių priskiriamos rečiausiai.

Kam stilius buvo susietas su provincialumu, o jį reprezentuojantys kalbėtojai dažniausiai buvo laikomi tinkamais dirbti paslaugų / aptarnavimo srityje.

Social meaning of Vilnius vowel lengthening

The research of pupils' subconscious attitudes

Ramunė Čičirkaitė

Summary

It is not enough just to describe the distribution of linguistic variants in a speech community in order to explain language variation and change in apparent time. It is important to examine language users' attitudes towards them as well as social meanings attributed to them. The social meaning of vowel lengthening as a relevant feature of Vilnius speech has, however, not been studied.

Speaker evaluation experiment was conducted (2014, February–March) in two socially and ethnically unmarked schools with Lithuanian as the language of instruction. The schools were ranked in the middle position in the rating of city schools; all of them were located in two socially unmarked Vilnius neighbourhoods. The experiment aimed at determining the social meanings that vowel lengthening acquires among Vilnius pupils. The total of 231 senior (9–10) class pupils took part in the study.

The experiment has confirmed the hypothesis that vowel lengthening in Vilnius speech is not evaluated ambiguously and has more than one social meaning. The articulatory context, i.e. the duration of stressed short vowels in the stem and inflectional ending as well as the cluster of other pronunciation features, that is decisive in which of the meanings is actualized. It has also shown a clear hierarchization of Vilnius speaking styles: 1) *Kam+Gal^{LT}*, 2) *Neu*, 3) *Kam* and 4) *Kam+Gal^{SL}*.

The study has revealed that if vowel lengthening in the stem of the word and in the inflectional ending occurs in the articulatory context of Lithuanian speakers by origin, it is perceived as a marker of high social status, power, high professional competence of the speaker as well as representing businessman profession, a speaker who could work as a newsreader, hold leadership positions. Personal traits like *educated, wealthy, successful, managing, youthful, urban* and *having*

a good job have mostly been assigned to the latter types of speakers with statistically significant difference.

If vowel lengthening occurs in the articulatory context of the speakers of Slavic origin, it is recognized as Slavic and associated with low social status, linked to services and working-class occupations. In addition, all the above mentioned personal traits of this speaking style have been assigned most rarely by the pupils.

Kam speaking style has been linked to provinciality and speakers representing this style have been mostly considered suitable for service occupations.